

Simone de Beauvoir

Bigarren sexua

Ondorioa*

Ez, emakumea ez da gure anaia; alferkeriaz eta ustelkeriaz, bazterreko izaki bihurtu dugu, izaki ezezagun, sexua beste armarik ez duena; horrek gerra azkengabea ekartzen du, eta, gainera, ez da borroka garbirako arma –gurtua nahiz gorrotatua izan, ez da kide zintzoa, ez da izaki bat beste askorekin eta askorekin batzen dena talde berekoak eta haurrideak direla sentituta–, betiereko esklabo txikiaren mesfidantza baitu».

Gizon askok bere egingo lituzkete Jules Laforgueren hitz horiek; askok pentsatzen dute bi sexuen artean beti izango dela ‘amarrurik eta liskarrik’, eta haurridetasuna ez dela inoiz posible izango. Kontua da gaur egun ez gizonak eta ez emakumeak ez daudela pozik batzuk besteekin. Baina gakoa da jakitea jatorrizko madarikazio bat den, elkarren kontrako kalapitara kondentzen dituen, ala, aldiz, giza historiaren garai pasakor baten isla hutsa diren batzuek besteekin dituzten gatazkak.

Ikusi dugu ezen, kondairak kondaira, ez dagoela inolako destino fisiologikorik Arrari eta Emeari elkarren etsaigo amaigabea inposatzen dienik, ar eta eme izate hutsagatik; *Mantis religiosa* sonatuak berak ere beste jakirik ezean baino ez du irensten arra, eta espeziearen hobe beharrez: animalien eskalan goitik hasi eta behearaino, espeziearen mendekoak dira banako guzti-guztiak. Bestalde, gizadia espezie bat baino zerbait gehiago da: bilakaera historiko bat da; faktikotasun naturala onartzeko duen moduak definitzen du. Egiazki, munduko federik txarrenarekin ere ezin

aurki daiteke giza arraren eta emearen arteko areriotasun berez fisiologikorik. Hortaz, biologiaren eta psikologiaren tarteko eremu batean kokatuko dugu haien etsaigoa: psikoanaliaren alorrean. Emakumeak inbidia omen dio gizonaren zakilari, eta hura zikiratu nahi omen luke; umetan zakila gutzizatu izanak ez du garrantzirik emakume helduaren bizitzan, ordea, feminitatea ez badu mutilazio gisa sentitzen; hala bada, gizotasunaren pribilegio guztiak hezurramitzen dituen heinean egin nahi du emakumeak zakilaren jabe. Ontzat jo ohi da emakumearen kastrazio-ametsak esanahi sinbolikoa duela: transzendentzia kendu nahi omen dio gizasemeari. Emakumearen irrika, ikusi dugun bezala, askoz ere anbiguoagoa da: nolabaiteko kontraesanean, transzendentzia hori *eduki* nahi du, eta horrek esan nahi du aldi berean errespetatu eta ukatu egiten duela, aldi berean transzendentzia horretara jo nahi duela eta bere baitan atxiki. Hau da, drama ez da eremu sexual batean gertatzen; sexualitatea, gainera, sekula ez da izan ez destino baten definigarria, ez giza portaeren berezko giltza, baizik eta agerian uzten du egoera oso bat, egoera hori definitzen lagundu ondoren. Sexuen borroka ez da zuzenean ondorioztatzen gizonaren eta emakumearen anatomiatik. Egiaz, anatomia gogora ekartzen dugunean, segurutzat ematen dugu Ideien zeru denboragabeen gudian ari direla dudazko esentzia hauek: Femeninotasun betierekoa, Maskulinotasun betierekoa. Eta ez gara ohartzen borroka titaniko horrek bi molde guztiz desberdin dituela lurrian, zein bere garai historikoari dagokiona. Immanentzian konfinaturik dagoen emakumeak ahalegina egiten du gizona ere presondegi horretan atxikitzeko; hartara, presondegia eta mundua bat izango dira, eta berak ez du sufrituko giltzapeturik egoteagatik: presoainak dira ama, emaztea, maitalea; gizonak kodifikaturiko gizarteak ebatzi du emakumea gutxiago dela: emakumeak ezin du ezeztatu gutxiagotasun hori ez baldin badu gehiagotasun maskulinoa deuseztatzen. Ahaleginak egiten ditu gizona mutilatu eta menderatzeko; kontra egiten dio haren esanari, ukatu egiten dizkio egia eta balioak. Baina, horrela, bere burua defendatu besterik ez du egiten; ez esentzia aldaezin batek eta ez hobenezko hautu batek kondanatu dute immanentziara, gutxiagotasunera. Bi-biak inposatu egin zaizkio. Zapalkuntza orok gerra-egoera bat sortzen du. Kasu hau ez da salbuespena. Inesentzialtzat jo ohi dugun izatedunak bere subiranotasuna berrezarri nahi du, ezinbestean.

Gaur egun, borrokak beste tankera bat du: emakumea ihes egiten saiatzen ari da, ahaleginak egin ordez gizona ziega batean giltzapetzeko; utzia dio gizona immanentziaren eremuetara eramaten saiatzeari, eta transzendentziaren argitan zutitzen ahalegintzen ari da. Gizasemeen jarrerak sortzen du orain beste gatazka bat: gizonak gogoz kontra 'ematen dio bide' emakumeari. Nahiago du aurrerantzean ere bera izan subjektu subiranoa, nagusi absolutua, izaki esentziala; uko egiten dio modu konkretuan berdintzat jotzeari emakumezko kidea; emakumeak, berriz, jarrera oldarkor batez erantzuten dio mesfidantza horri. Kontua jadanik ez da gerra bat, nor bere eremuan giltzapetutako gizabanako batzuen artekoa: kasta aldarrikatzaile batek erasoari ekin dio, eta kasta pribilegiatuak, berriz, mendean atxiki du hura. Aurrez aurre dauden bi transzendentzia dira; elkar onartu ordez, libertate bakoitzak bestea menderatu nahi du.

Jarrera-desberdintasun hori agerikoa da hala sexuaren alorrean nola espirituaren alorrean; emakume 'femeninoak' ahalegina egiten du, harrapakin pasibo bihurtuz, gizasemea ere haragizko pasibotasunera mugatzeko; hura tranpan harrapatzen saiatzen da, katez lotzen, eta desira erabiltzen du horretarako, otzan-otzan gauza bilakatu z pizten dion desira; emakume 'emantzipatuak', aldiz, aktiboa izan nahi du, oratzailea, eta arbuiatu egiten du gizonak inposatu nahi dion pasibotasuna. Élisek eta haren jarraitzaileek ere balioa ukatzen diete gizon-jardunei; haragia espirituaren gainetik jartzen dute; kontingentzia, askatasunaren gainetik; beren zuhurtzia errutinazkoa, ausardia sortzailearen gainetik. Emakume 'modernoak', ordea, ontzat jotzen ditu balio maskulinoak: harrotzeko motiboa zaio gizasemeen gisa berean pentsatzea, jardutea, lan egitea, sortzea; haiek apalarazten saiatu ordez, haien berdina dela baieztatzen du.

Aldarrikapen hori zilegizkoa da emakumeak bere burua joka-bide jakin batzuetan adierazten duen neurrian; orduan, gizonen lotsagabekeria da gaitzesgarria. Baina, gizonen fabore, esan beharra dago emakumeek aise katramilatzen dituztela gauzak. Mabel Dodgek feminitatearen xarmaz baliatuz makurrarazi nahi zuen Lawrence, gero espiritualki mendean hartzeko; emakume askok, frogatu nahian beren lorpenek gizonen bezainbeste balio dutela, ahaleginak egiten dituzte haien babesaren bidez bereganatzeko; bi karta-jokotan aritzen dira, aldi berean eskatuz bai lehengo

begiramenak bai orain artekoaz bestelako estimua, eta aldi berean baliatuz bai amarru zaharrak bai eskubide berriak; ulertzekoa da gizon suminduak bere burua defendatzeko jarrera hartzea; gizonak ere bitara jokatzen du, ordea, zeren leial aritzeko eskatzen baitio emakumeari, nahiz eta berak ezinbesteko karta batzuk ukatzen dizkion, mesfidantzagatik, ezinikusiatatik. Egiaz, haien arteko borrokak ezin du molde garbirik izan, emakumearen izatea bera argigabezia baita; emakumea ez da subjektu gisa altxatzen gizonaren aurrean, baizik eta, paradoxikoki, subjektibotasunez jantzia den objektu gisa; onartzen du *bera* eta *beste* izatea aldi berean, eta kontraesan horrek ondorio txundigarriak ditu. Bere ahulezia eta indarra arma bihurtzen dituenean, ez da kalkulu baten emaitza; espontaneoki, inposatzen zaion bidean aurkitu nahi izaten du salbazioa, hau da, pasibotasunean, eta, aldi berean, bere subira-notasuna aldarrikatzen du modu aktiboan; dudarik gabe, hori ez da 'borroka zintzorako' prozedura, baina halaxe egitera bultzatzen du ezarri dioten egoera anbiguo horrek. Nolanahi ere den, gizona, emakumea liberekin gisa tratatzen duenean, sumindu egiten da tranpa bat zaiolako oraindik emakumea; harrapakina duen aldetik emakumea laudatu eta asetzen duenean, berriz, gizonak gogaikarri deritzo haren autonomo izan nahiari; gizona, egiten duena egiten duela, engainaturik sentituko da, eta emakumea, berriz, kalteturik.

Liskarra ez da bukatuko gizonak eta emakumeak elkarren parekoak direla onartzen ez duten bitartean, hau da, feminitateak bere hartan dirauen bitartean; bietako zein temetzen da gehien feminitatea iraunarazten? Askatzen den emakumeak abantailei eutsi nahi die hala ere; gizonak, orduan, eskatzen dio mugak onar ditzala. «Askoz errazagoa da sexu baten salatzea bestearen desekusatzea baino», dio Montaignek. Alferrik da gaitzespenak eta oniritziak partitzen ibiltzea. Bi sexuak aldi berean dira bestearen biktima eta beren buruaren biktima, eta, egiaz, horregatik da hain zaila gurpil zoroa haustea; beren askatasun aratzean buruz buru ari diren bi aurkari aise jar daitezke ados, batez ere gerra horrek ez dakarkiolako probetxurik inori; kontu honetan guztian, ordea, alde bakoitza da etsaiaren konplizea, eta horregatik da hain auzi konplexua; emakumea amore ematearen ametsa bete nahian dabil, eta gizona, berriz, alienazio-ametsa bete nahian; garesti ordaintzen da zinezkotasun falta: bietako bakoitzak besteari leporatzen dio gainean erori zaion zorigaila, nahiz eta errazkeriaren tentazioari

amore emateagatik etorri zaion; zera gorrotatzen dute bestearengan bai gizonak eta bai emakumeak: norberaren fede txarraren eta ahuleziaren porrot ezin nabarmenagoa.

Ikusia dugu gizonek zergatik azpiratu zituzten emakumeak jatorriz; feminitatearen balioaren galera aldi ezinbestekoa izan da giza eboluzioan; ekar zezakeen, ordea, bi sexuen arteko lankidetzaz; zapalkuntza erraz ulertzen da kontuan harturik nolako joera duen izatedunak bere buruarengandik ihes egiteko bestearengan alienatuz, bestea horretarakoxe zapalduz; gaur egun, gizon singular bakoitzak agerikoa du joera hori: eta gehien-gehienek halaxe jokatzen dute, gainera; senarrak emaztearengan aurkitu nahi du bere burua, eta amoranteak, berriz, maite duen emakumearengan, harrizko estatua baten irudipean; emakumearen bitartez, gizasemea bere gizontasunaren mitoaren bila dabil, bere subiranotasunaren, bere errealitate immediatoaren mitoaren bila. «Senarra sekula ez da joaten zinemara», esaten du emazteak, eta gizonaren iritzi dudazkoa eternitatearen marmolean irartzen da. Gizona, ordea, bere doblearen esklaboa da: a zer-nolako lanak, bera beti arriskuan dagoen irudi bat osatzeko! Irudi horrek, ororekin ere, emakumeen askatasun apetatsua du oinarri: hura aldekoa izatea lortu beharra dago, denbora guzti-guztian; gizasemea erabat higaturik dauka gizon-gizon, printzipal, nagusi agertzeko grinak; itxurak egiten ditu itxurak egin ditzaten berarentzat; oldarkorra ere bada, urduria; ezinikusia die emakumeei haien beldur delako, eta haien beldur da, hain zuzen, bera omen den pertsonaia horren beldur delako. Zenbat denbora eta zenbat indar ez ote duen alferrik galtzen konplexuak kitatzen, sublimatzen, lekualdatzen, emakumeez mintzatzen, emakumeak seduzitzen, emakumeen beldur izaten! Gizona ere askatuko litzateke emakumeak askatuko balitu. Baina horrexen beldur da, hain zuzen. Eta tematu egiten da emakumea katez loturik edukitzeko asmatutako engainuetan.

Gizon asko ohartzten dira nolako engainua egiten zaion emakumeari. «Nolako zoritxarra emakume izatea! Eta, hala ere, emakume izanik hori zoritxar bat dela ez ulertzea da zoritxarrik okerrera», dio Kierkegaardek.¹ Zoritxar hori mozorrotu nahian ari dira aspalditik. Tutoretza, esaterako, desagertua da: 'babesleak' ematen zaizkio emakumeari, eta haiek lehengo tutoreen eskubide berak dituzte, bai, baina emakumearen hobe beharrez omen. Lan egitea debekatzea, etxean egonaraztea, hori guztia emakumea

emakumearengandik defendatzea omen da, haren zoriona segur-
tatzea. Ikusia dugu nolako oihal poetikoekin disimulatzen diren
emakumeak bere gain dituen zama monotonoak: etxeko lanak,
amatasuna; 'feminitatearen' altxor faltsu horiek oparitzen zaizkio
askatasunaren truke. Balzacek ederki deskribatzen du amarru hori,
gizonari gomendatzen dionean emakumea esklaboa bezala trata-
tzeko baina erregina dela sinetsaraziz. Zinismo gutxiagoz, gizon
asko saiatzen dira beren burua konbentzitzen emakumea zinez
dela pribilegiatua. Soziologo estatubatuar batzuek serio erakus-
ten dute gaur egun 'low-class gain' teoria, hau da, 'beheko kasten
onuren' teoria. Frantzian ere, maiz aldarrikatu izan da -baina ez
hain modu zientifikoan- obreroek 'errepresentatu' beharrik ez
izateko zortea dutela, eta areago eskaleek, piltzarrez jantzi eta espa-
loian lo egin baitezakete, bi-biak plazer debekatuak Beaumonteko
kondearentzat eta Wendel jaun koitaduentzat. Zomorro artean
lasai ederrean hazka aritzen diren zorritsu axolagabeek bezala,
zigor-ukaldien azpian barre egiten duten beltz zorionsuek bezala,
goesak hildako seme-alabak irria ezpainetan lurperatzen dituzten
Susako arabiar alegerek bezala, emakumeak ere badu pribilegio
paregabe hau: ardurarik eza. Nekerik, kargarik eta kezkarik gabe,
emakumearena da 'parterik onena', dudarik gabe. Harrigarriena ze-
ra da, parterik onena omen duten horiek honela oihukatzen dietela
beti beren ongileei, mendez mende eta herriz herri, maltzurkeria
temati batez -jatorrizko bekatuaren ondorioa dena, inondik ere-:
Gehiegi da! Nahikoa nuke zuk daukazuna edukita! Baina kapita-
lista miresgarriak, kolono eskuzabalak, gizaseme apartak tematu
egiten dira: Zuentzat parterik onena, zuentzat!

Kontua da gizonen konplizitate handiagoa aurkitzen dutela ema-
kumezko kidearengan, zapaltzaileak zapalduarengan aurkitu ohi
duen baino; eta, horretaz fede txarrez baliatu, eta adierazten dute
emakumeak *nahi* izan duela inposatu dioten destinoa. Ikusia dugu
emakumearen heziketa guztiak, egiazki, konspirazio batek bezala
ixten dizkiola matxinadarako eta abenturarako bideak; gizarte osoak
-haren guraso errespetagarriek aurrena-, gezurra esanez, goretsi
egiten du maitasunaren, abnegazioaren, nork bere burua ematearen
balio handia, eta ezkutatu egiten diote ez maitalea, ez senarra, ez
semeak ez direla prest egongo halako zama trabagarria eramate-
ko. Emakumeak pozik onartzen ditu gezur horiek, errazkeriaren
aldapan segitzeko gonbita baitira; eta horixe da haren kontrako

krimenik ankerrena; txikitatik, eta bizi guzti-guztian, laineza ematen zaio, galtzera bota, eta haren bokaziotzat jotzen da amore-emate hori, zeina tentagarria baita askatasunak larritzen duen izatedun ororentzat; mutiko bat nagikeriara bultzatzen badugu, egun guztian jostaraziz eta estudiatzeko paradarik eman gabe, eta estudiatzeak zertarako balio duen irakatsi gabe, gizonaren adinera heltzen denean ezin esango dugu ezgai eta ezjakin izatea aukeratu duenik: halaxe hazten dute emakumea, sekula irakatsi gabe bere esku hartu beharra daukala existentzia; emakumea prest dago gogo onez besteren babesari, maitasunari, laguntzari, gidaritzari fidatzeko; lilurakerian eroriz, espero du bere izatea mamitu ahal izango duela ezer *egin* gabe. Oker jokutzen du tentazioari amore emanda, baina gizonari ez zaio zilegi emakumeari huts egin izana aurpegiratzea, berak tentatu baitu. Bien artean liskarra pizten denean, bakoitzak pentsatuko du bestea dela egoeraren erruduna; emakumeak, hain zuzen, bera halakoa egin izana leporatuko dio: ez didate erakutsi arazoitzen, bizimodua ateratzen... Gizonak, berriz, aurpegiratuko dio onartu egin duela hori: ez dakizu ezer, ez zara ezertarako gai... Sexu bakoitzak uste du bere burua desenkusatzen duela oldarrari ekiten dionean, baina baten hutsek ez dute bestea zuritzen.

Gizonak eta emakumeak aurrez aurre jartzen dituzten ezin konta ahala gatazka horien sorburua zera da, bietako inork ez dituela bere gain hartzen batzuek proposatu eta besteek pairatzen duten egoera honen ondorio guztiak; «desberdintasunean berdintasuna» dioen nozio lausoaren bidez, batek bere despotismoa ezkututzen du eta besteak bere koldarkeria, baina nozio hori indarrrik gabe geratzen da esperientzian oinarrituriko analisiaren argitan: emakumeak, bien arteko trukeetan, promestu zaion bezalako berdintasun abstraktua eskatzen du, eta gizonak, berriz, begi-bistan duen desberdintasun konkretua. Horren ondorioz, auzi zehaztugabe bat betiketzen da harreman guztietan, *eman* eta *hartu* hitzen anbiguotasuna dela eta: emakumea kexu da dena ematen duelako, eta gizona, berriz, emakumeak dena hartzen duelako. Emakumeak konprenitu beharra dauka trukeetan kontuan hartzen dela eskainitako salgaiak zer balio duen eroslearentzat, eta ez saltzailearentzat –funtsezko lege bat da ekonomia politikoan–: engainatu egin dute, ordea, sinetsaraziz ezin gehiago balio zuela; egiaz, entretenigarri bat besterik ez da gizonarentzat, atseingarri bat, konpainia bat, ondasun inesentzial bat; gizona,

berriz, emakumearen existentziaren zentzua eta justifikazioa da; horrenbestez, trukea ez da egiten kalitate bereko bi objekturen artean; desberdintasun horren erakusgarri nabarmena da elkarrekin igarotzen duten denborak ez izatea balio bera batentzat eta bestearentzat –nahiz eta denbora bera dela dirudien, engainagarriro–; gizonak, maite duen emakumearekin igarotzen duen gaualdian, egin zezakeen bere lan-ibilbidearen probetxurako lan bat, edo adiskideekin egon, harremanak landu, entretenitu; gizartean ondo txertaturiko gizonarentzat, ondasun positibo bat da denbora: dirua, izen ona, plazera. Asperturik dagoen emakume zeregin gabearentzat, aldiz, zama bat besterik ez da, gainetik kendu nahi duena; orduak pasatzea lortze hutsa onuragarria zaio: gizonaren presentzia probetxuzkoa du guztiz; gizonarentzat, erdiesten duen etekin sexuala da askotan harreman baten interesik handiena: azken batean, nahikoa izan dezake amodio-saiorako behar duen denbora igarota maitalearekin; emakumea, berriz –salbuespenak salbuespen–, soberazko denbora guztia ‘betetzeko’ deseatzten egoten da, ez baitu denbora zertan enplegatutik: eta, arbia ‘hartu’ ezean patata saltzen ez dizun dendariaren gisan, emakumeak larrua emango dio maitaleari baldin eta hark bere gain ‘hartzten’ badu solas- eta irtenaldi-orduak betetzea. Oreka ezarriko bada, gizonak kontsideratu behar du kostua guztira ez dela handiegia izango: hori, jakina, gizonaren desiraren bizitasunaren araberakoa izango da, eta baztertzen dituen okupazioei ematen dien garrantziaren araberakoa; emakumea, ordea, denbora gehiegi exijitzen –eskaintzen– badu, guztiz gogaikarria gertatzen da, gainezka egiten duen ibaia bezala, eta gizonak nahiago izango du ezer ez eduki, gehiegi eduki baino. Emakumeak, horrenbestez, neurtu egiten ditu exijentziak; baina, oso maiz, bitariko tentsio baten truke ezartzen da oreka: emakumeak uste du gizonak oso merke ‘eskuratu’ duela bera; gizonak pentsatzen du garestiegi atera zaiola. Azalpen hori, jakina, umore pittin batez emana dago; zernahi gisaz, tirabira hori agerikoa da samurtasunean, desiran, amodioan bertan –salbu pasio jeloskor eta eskusiboz gizonak emakumea oso-osorik beretzat nahi duen kasuetan–; gizonak beti du denbora ‘zertan enplegatua’, eta emakumea, aldiz, denbora gainetik kendu nahian dabil; gizonarentzat, zama bat dira emakumeak eskaintzen dizkion orduak, ez opari bat. Gehienetan, onartzen du karga hori eramatea, ondotxo baitaki pribilegiatuen taldekoa dela, eta ‘kontzientzia

txarra' baitu; borondate on pixka bat baldin badu, saiatzen da eskuzabaltasunarekin konpentsatzen kondizioen desberdintasuna; hala ere, iruditzen zaio erruki hori meritu bat dela, eta, lehenbiziko liskarrean bertan, esker txarrekoa izatea aurpegiratzen dio emakumeari, erresuminez: onegia naiz. Emakumeak sentitzen du beti eskaka dabilela, baina sinetsita dago oso baliozkoa dela ematen duen guztia, eta umiliaturik sentitzen da. Horrexegatik da emakumea hain krudela sarritan; 'kontzientzia lasai' du, okerreko taldekoa baita bera; ez du uste inolako begiramenik zor dionik kasta pribilegiatuari, bere burua defendatu besterik ez baitu egiten; arrunt zoriontsua izango da aukera baldin badu erresumina adierazteko bera gogobetetzeko gai izan ez den maitaleari: gizonak nahikoa ematen ez dionez, emakumeak guztia hartuko dio, atsegin basa batez. Orduan, gizon zauritua ohartzen da zenbat balio duen berak une oro mespretxatzen duen harreman horrek: prest dago zernahi hitzemateko, nahiz eta berriz esplotaturik sentituko den hitzemandakoa bete beharra iristen zaionean; xantaia egitea leporatzen dio maitaleari: emakumeak, berriz, zekenkeria egozten dio; biak sentitzen dira kaltetuak. Berriz ere, alfer-alferrik da zuribideak eta gaitzespenak partitzen ibiltzea: ezin da justiziarik sortu injustiziaren barrenean. Administratzaile kolonial batek ez du inolako aukerarik indigenekin ondo portatzeko, ezta jeneral batek soldaduekin ere; konponbide bakarra dago: ez izatea ez kolono eta ez nagusi. Baina gizonak ezin dio utzi gizon izateari. Horra hor gizona errudun, nahi gabe ere, eta berak egin ez duen falta batek zapalduarik; eta halaxe emakumea ere, biktima eta atso gaiztoa aldi berean, nahi gabe ere; gizona, batzuetan, sumindu eta krudeltasunez aritzen da, baina, orduan, bidegabekeriaren konplize bihurtzen da, eta zinez berea du falta; batzuetan, suntsi eta irents dezan uzten dio bere biktima aldarrikatzaileari: baina engainaturik sentitzen da orduan; askotan, erdibide bat onartzen du, aldi berean apalgarri eta deseroso gertatzen zaiona. Borondate oneko gizona emakumea bera baino urratuago sentituko da egoera dela kausa: alde batetik, beti hobe da garaituen alde egitea; baina emakumea ere borondate onekoa eta bere kasa moldatzeko ezgai baldin bada, eta uko egiten baldin badio bere destinoaren zama guztia erabiltzeari gizona zapaltzeko, galdurik ibiliko da guztizko nahasmendu batean. Eguneroko bizimoduan, kasu askotan ez dago inolako konponbide gogobetegarririk aurkitzerik, halako kasuak

gogobetegarriak ez diren baldintzek definitzen dituztenez gero: gizona biktima sentitzen da beharturik baldin badago materialki eta moralki mantentzera maite ez duen emakume bat; baina bitartekorik gabe abandonatzen badu bera ardatz erabatekotzat hartu duen emakumea, orduan emakumea ere antzeko bidegabekeria baten biktima da. Arazoa ez da maltzurkeria indibiduala –eta errua bata besteari leporatzen dionean hasten da fede txarra–, baizik ezein jokabide singularrek ezin alda dezakeen egoera bat. Emakumeak ‘mari-lapa’ batzuk dira, mandeuliak, eta beren kontra bihurtzen zaie hori; izan ere, bizia organismo arrotz bati xurgatzen dion bizkarroiaren zorte bera da emakumeena; baldin organismo autonomo batez hornituak badira, eta munduaren kontra borrokatzeko modua eta nola mantendua badute, orduan bukatua izango da emakumeen mendekotasuna, eta gizonarena ere bai. Batzuk zein besteak hobeto sentituko dira, dudarik gabe.

Erraza da imajinatzen gizonak eta emakumeak berdinak liratekeen mundu bat, horixe bera *agindu* baitzuen iraultza sobietarrak: gizonak bezalaxe hezi eta prestaturiko emakumeek, hala, haien baldintza berberetan² lan egingo lukete, eta soldata berberak irabazi; usadioek ontzat joko lukete askatasun erotikoa, baina sexua ez litzateke gehiago hartuko ordainpeko ‘zerbitzutat’; emakumea *beharturik* legoke bizimodua bestela ateratzera; matrimonioa konpromiso libre batean oinarrituko litzateke, eta ezkontideek modua lukete nahi bezain laster hura hausteko; ama izatea hautu librea litzateke, hau da, onartua leudeke jaiotza-kontrola eta abortua, eta eskubide berak emango litzazkieke ama eta seme-alaba guzti-guztiei, amak ezkonduak izan zein ez; amatasun-baimenak gizarteak ordainduko lituzke, eta bere kargu hartuko lituzke seme-alabak, baina horrek ez du esan nahi gurasoei *kenduko* litzazkiekenik, baizik ez liratekeela geratuko haien esku *abandonaturik*.

Baina aski ote da legeak, erakundeak, ohiturak, iritzi orokorra eta gizarte-testuinguru guztia aldatzea emakumeak eta gizonak parekoak izan daitezen zinez? «Emakumeak emakume izango dira beti», esaten dute sinesgogorrek; eta beste igarle batzuek profetizatzen dute emakumeek, feminitateaz gabetuz gero, ez dutela gizon izatea lortuko, baizik munstro bilakatuko direla. Hori esatea oraingo emakumea naturak sortua dela onartzea da; berriro esan beharra dago, ordea, gizadian ez dagoela ezer ere naturalik, eta zibilizazioak sorturiko produktu bat dela emakumea ere, beste

batzuk bezala; bestek jatorritik esku hartu du emakumearen destinoa moldatzen: esku-hartze hori bestelakoa balitz, emaitza ere bestelakoa litzateke guztiz. Emakumea ez dute hormonek definitzen, ez sen misteriotsu batzuek, baizik kontzientzia arrotzen bitartez bere gorputza eta munduarekiko harremana atzemateko duen moduak; neska nerabea mutil nerabearengandik bereizten duen amildegia modu hitzartuan handitu diete, txiki-txikiak direnetik; gero ezin eragotz daiteke emakumea egina izan den bezalakoa izatea, eta emakumeak beti darama iragan hori arrastaka; horren zama neurtzen badugu, argi eta garbi ulertuko dugu haren destinoa ez dagoela eternitatean finkatua. Jakina, ez da sinetsi behar emakumea eraldatzeko aski denik haren kondizio ekonomikoa aldatzea: faktore hori izan da, eta da oraindik ere, haren bilakaeraren faktorerik printzipalena, baina iragartzen dituen eta dagozkion ondorio moral, sozial, kultural eta abarrekoak ekartzen ez dituen bitartean, ezinezkoa izango da emakume berria sortzea; oraingoz, halakorik ez dago inon, ez Sobietar Batasunean, ez Frantzian, ez Ameriketako Estatu Batuetan; eta, horregatik, oraingo emakumea erdibiturik dago iraganaren eta geroaren artean; gehienetan, gizonez mozturiko 'egiazko emakume' gisa agertzen da, eta deseroso sentitzen da bai bere emakume-haragiarekin eta bai jantzi maskulinoarekin. Azalberritu eta beretzako moduko arropa taxutu beharra dauka. Eboluzio kolektibo batek bakarrik emango dio hori lortzeko bidea. Gaur egun, besteengandik bereiz ari den ezein hezitzailek ezin du 'gizaki eme' bat moldatu 'gizaki arraren' homologo peto-pettoa izango dena: mutiko bat bezala hezia baldin bada, neskatoa aparta sentitzen da, eta, hala, beste espezifikazio-mota bat pairatzen du. Stendhalek ederki ulertu zuen, eta honela adierazi: «Batera landatu behar da baso guztia». Kontrara, gizarte bat imajinatzen badugu sexuen arteko berdintasuna modu konkretuan mamituko lukeena, orduan berdintasun hori norbanako bakoitzarengan berretsiko litzateke.

Neskatoa txiki-txikitatik anaiak bezalaxe heziko balute, berdinean exijituz eta sari berberak emanez, haiek bezain zorrotz eta malgu tratatuz, eta neskatoak parte hartuko balu ikasketa berberetan, jolas berberetan, etorkizun beraren zain, anbiguotasunik gabe berdinean gisa agertuko litzazkiokkeen emakumez eta gizonez inguraturik, orduan guztiz aldatuko lirateke 'kastrazio-konplexuaren' zentzua eta 'Edipo konplexuarena'. Amak aitaren prestigio iraunkor

bera izango luke bere gain hartuko balu, aitak bezala, bikotearen erantzukizun material eta morala; neskatoak mundu androgino bat sentituko luke inguruan, eta ez mundu maskulino bat; aitak afektiboki gehiago erakarriko balu ere –eta hala izatea ez da gauza segurua–, neskatoak aitari dion maitasuna emulazio-nahiak ña-bartuko luke, eta ez ezintasun-sentimenduak: neskatoak ez luke joko pasibotasunera; zilegi balitzaio lanean eta kirolean zenbat balio duen erakustea, mutilekin aktiboki lehian, orduan zakilik eza –haurra eduki ahal izateko promesak konpentsatua– ez litzateke aski izango ‘gutxiagotasun-konplexurik’ sortzeko; mutilak, horrenbestez, ez luke berez ‘gehiagotasun-konplexurik’ izango halakorik piztuko ez balio eta berak gizoni bezainbesteko estimua balie emakumei.³ Beraz, neskatoa ez litzakete ibiliko nartzisismoan eta ameskerian konpentsazio antzuak aurkitu nahian, ez luke pentsatuko izaki guttiz determinatua denik; interesa sentituko luke *egiten* duen horren aldera, eta uzkurkeriarik gabe lotuko litzaike bere egitasmoei. Esana dut pubertaroa askoz errazagoa litzaiokeela baldin eta, hura gainditzean, heldu baten etorkizun librerantz abiatuko balitz, mutila abiatzen den bezala; hilekoa ez litzaioke hain lazarria irudituko feminitatean bortizki erortzea ekarriko ez balio; askoz ere lasaiago onartuko luke bere erotismo gaztea baldin eta halako nazka aztoratua emango ez balio bere destino osoak; sexu-heziketa koherente batek asko lagunduko lioke krisi hori gainditzeko. Eta, heziketa mistoari esker, Gizonaren misterio ohoragarria ez litzateke sortu ere egingo: eguneroko hurbiltasunak eta lehia zintzoak aienatuko lukete. Sistema horren kontrako objektioek berekin dakarte beti tabu sexualen errespetua; alferrik da, ordea, haurrari jakin-mina eta plazera inhibitu nahi izatea; horrek ez dakar errepresioak, obsesioak, neurosiak sortzea besterik; neska nerabeen sentimentalismo neurrigabea, irritis homosexualak, pasio platonikoak –atzetik dakarten ergelkeria eta dispazio guztiarekin– puskaz ere kaltegarriagoak dira zenbait haur-jolas eta esperientzia jakin batzuk baino. Hona hemen zer litzatekeen probetxuzkoena neska gaztearentzat: ezerk ez liokeela eragotziko bere gain hartzea bere existentzia, gizonarengan ez bailuke erdi jainko bat aurkitu nahiko, baizik kide soila, adiskidea, maita-laguna; erotismoak eta maitasunak gainditze libre baten kutsua lukete, eta ez amore-emate batena; emakumeak berdinetik berdinerako harreman gisa bizi ahal izango litzuzke bi-biak. Jakina, kontua ez

da kolpetik desagerraraztea neskatoak heldu bihurtzeko gaintitu behar dituen zailtasun guztiak; heziketarik inteligente eta tole-ranteenak ere ezingo lioke kendu neskari esperientzia bere kabuz biltzeko ardura; eska daiteke, hori bai, arrazoirik gabe oztopoak ez pilatzea neskatoaren bidean. Aurrerapauso bat da neskato 'bizio-tsuei' kauterizazio gehiagorik ez egitea burdina goriz; psikoanali-siak zertxobait irakatsi die gurasoei; hala eta guztiz, gaur egun hain dira penagarriak emakumearen prestakuntza eta sexu-iniziazioa lantzeko moduak, non guztiz baliorik gabea baita errotik aldatzeko ideia-aren kontra esaten den guztia. Kontua ez da giza kondizioaren kontingentziak eta miseriak desagerraraztea emakumearengan, ezpada halakoak gaintitzeko bidea ematea emakumeari.

Emakumea ez da inolako halabehar misterioaren biktima; emakumea espezifikatzen duten singularitasunen esanahiak emana da haien garrantzia; singularitasun horiek gaintitzeko modukoak izango dira baldin eta haiek beste ikuspegi batetik atzematen hasten bagara; ikusia dugu nola emakumeak bere esperientzia erotikoa-ren bidez probatzen duen –eta maiz higuintzen– gizasemearen nagusitasuna: hortik ez da ondorioztatu behar haren obarioek beti belauniko bizitzera kondenatzen dutenik. Gizontasunezko oldarkortasuna jaunen pribilegio bat da, bai, baina subiranotasun maskulinoa berresteko guztiz eta erabat konspiratzen duen sistema baten barrenean bakarrik; emakumeak pasibo gisa *pentsatzen* du bere burua hasieratik, eta, hain zuzen, horixe du arrazoi bakarra sexu-harremanetan hain sakonki pasiboa *sentitzeko*. Beren giza-ki-duintasuna aldarrikatzen dutenean, emakume moderno askok esklabotzazko tradizio batean atzematen dute oraindik ere beren bizitza erotikoa: horregatik iruditzen zaie umiliagarria gizonaren azpian etzanda egotea, hark penetratuak izatea, eta frigidotasune-raino uzkuratzen dira; baina errealitatea bestelakoa balitz, bestela-koak lirateke amodioaren keinu eta jarreraren esanahi sinbolikoak ere: maitaleari ordaintzen dion, maitalea mendean duen emakume bat, esaterako, harrotu daiteke bere nagitasun miresgarriaz, eta pentsatu berak menderatzen duela gizasemea, nahiz eta hura aritu aktiboki; dagoeneko badira sexualki orekaturiko bikote asko, tru-kearen ideia darabiltenak garaipenaren eta porrotaren nozioen or-dez. Egiaz, gizona haragizkoa da emakumea bezala, hau da, pasibo-tasun bat da, hormonen eta espeziearen jostailu bat, bere desiraren harrapakin artega bat; eta emakumea ere, gizona bezala, haragizko

sukarrean onespina da, borondatezko ematea, jarduna; bakoitzak bere erara bizi du gorputz eginiko existentziaren anbiguotasun bitxia. Ustez elkarren kontra ari diren borroka horietan, nork bere kontra dihardu, ohaidearengan proiektatuz bere buruarengan arbuiatzen duena; bere kondizioaren anbiguotasuna bizi orde, bakoitzak ahaleginak egiten ditu doilorkeria besteak paira dezan eta ohorea norberarentzat izan dadin. Baina biek onartuko balute anbiguotasun hori, zentzuzko modestia batez onartu ere –zeina zinezko harrotasunaren ondorio bailitzateke–, orduan parekotzat hartuko luke batak bestea, eta biek adiskidantzaz biziko lukete drama erotikoa. Gizaki izatea bera mila bider garrantzizkoagoa da gizakiak elkarrengandik bereizten dituzten singularitasun guztiak baino; determinatua denak ez du sekula gehiagotasunik ekartzen: ‘bertutea’ –antzinakoek deitzen zioten bezala deituta– ‘gure esku dagoen’ horren alorrekoa da. Bi sexuentzat berbera da haragiaren eta espirituaren drama, finitutasunaren eta transzendentziaren drama; bi-biak denborak irensten ditu, heriotza beti atezuan, eta bi-biek dute bestearen premia esentzial bera; bi-biek loria bera aurki dezakete beren askatasunean; hura estimatzen jakingo balute, ez lirakeke lehian ibiliko pribilegio faltsuak eskuratu nahian, eta, orduan, haurridetasuna ernatu ahal izango litzateke haien artean.

Esango didate erabat utopikoak direla kontsiderazio hauek guztiak, zeren, ‘emakumea berregiteko’, *zinez* gizonaren berdina egin behar bailuke gizarteak; halako guztietan, kontserbadoreek ez dute sekula aukera galdu gurpil zoro hori salatzeke: Historia, ordea, ez dabil biribilean jiraka. Dударik gabe, kasta bati gutxiagotasun-egoeran eusten bazaio, gutxiago izango da beti: baina askatasunak hautsi dezake gurpila; beltzei botoa ematen uzten bazaie, botoa emateko duin egiten dira; emakumeari ardurak ematen bazaizkio, badaki haiek betetzen; kontua da ez dela espero izatekoa zapaltzaillek mugimendu eskuzabalik egitea berez; hala ere, noiz zapalduen matxinadak, noiz kasta pribilegiatuaren bilakaerak berak, egoera berriak sortzen dituzte; horren ondorioz, gizonak, beren interesen mesederako, emakumeak emantzipatu behar izan dituzte, partez bederen: goraka segitu besterik ez dute egin behar emakumeek, eta akuilagarriak zaizkie eskuratzen dituzten lorpenak; badirudi ia segurua dela erabateko berdintasun ekonomiko eta soziala erdietsiko dutela lehenago edo geroago, eta horrek barne-eraldaketa bat ekarriko die.

Zernahi gisaz, erantzungo dute zenbaitek, halako mundu bat posible baldin bada, ez da desiragarria. Emakumea gizasemea 'bezalakoxea' denean, bizitzak 'gatza eta piperra' galduko du. Argudio hori ere ez da berria: oraina iraunarazteko interesa dutenak malkotan hasten dira, beti, iragan miragarria desagertuko dela-eta, etorkizun gazteari irriño bat ere egin gabe. Egia da esklaboen merkatua ezabatzean bukatu zirela azaleaz eta kameliaz zoragarriro apainduriko plantazio handi haiek, eta orobat galdu zela Ameriketako Estatu Batuetako hegoaldeko zibilizazio fina; behinolako parpailek bat egin dute denboraren ganbaretan Kapera Sixtinoko castratoen tinbre aratzekin, eta badago 'xarma femenino' jakin bat ere hauts bihurtzeko arriskuan dena. Ados nago basakeria dela lore bakanak ez estimatzea, edo parpailak, eunuko baten ahots gardena, xarma femeninoa. Bere distira guztian erakusgai jartzen denean, 'emakume xarmagarria' askoz ere objektu zirraragarriagoa da ezen ez Rimbaud zorutzen zuten «margolan zozoak, ate-gurutzeak, dekoratuak, saltinbankien oihalak, banderak, herri-miniatuak»; artifiziorik modernoenez apaindu da, teknikarik berrienen arabera landu, baina denboraren denboretatik iritsia da, Tebastik, Minostik, Chichen Itzatic; Afrikako oihanaren bihotzean ezarritako totema ere bada; helikopteroa da, eta txoria da; eta hona hemen miresgarrietan miresgarriena: adats tindatu horren azpian, hostoen firfirak pentsamendu bilakatzen dira, eta hitzek ihes egiten diote bularretatik. Gizonek esku gosetiak luzatzen dituzte halako mirariaren aldera, baina hura aienatu egiten da harrapatzen dutenean; bai emaztea eta bai maitalea gainera-koak bezalaxe mintzatzen dira, ahotik: haien hitzek duten balioa dute, ez gehiago eta ez gutxiago; beste hainbeste haien bularrek ere. Halako mirakulu iheskorak –eta bakanak– merezi ote du bi sexuentzat zorigaiztokoa den egoera bat iraunaraztea? Estima ditzakegu loreen ederra, emakumeen xarma, haien balio guztia estimatu ere; altxor horiek odolez edo zoritxarrez ordaintzen bada, ordea, jakin beharra dago haiek sakrifikatzen.

Kontua da sakrifizio hori biziki gogorra iruditzen zaiela gizonei; haietako gutxik nahi dute, bihotz-bihotzetik, emakumea bere burua mamitzera iristea; emakumea mespretxatzen dutenek ez dute uste ezer irabaziko dutenik horri esker, eta maite dutenek ondotxo dakite zer duten galtzeko; egia da oraingo bilakabideak ez duela xarma femeninoa bakarrik mehatxatzen: emakumeak,

beretzat existitzen hasten denean, bazter batean utziko du doblea eta bitartekaria izateko funtzioa, hau da, unibertso maskulinoan toki pribilegiatua ematen dion funtzioa; naturaren isiltasunak eta beste libertate batzuen presentzia exijitzaileak tartean harrapatuta daukaten gizonari altxor handia iruditzen zaio aldi berean parekoa duen eta gauza pasibo bat den izaki bat; mitikoa izan liteke gizonak emakume kidea hautemateko darabilen irudia, baina errealak dira emakumea sorburu edo aitzakia duten esperientziak: eta, gainera, ez dago haiek baino esperientzia estimatuagorik, intimoagorik, biziagorik; ezin ukatuzkoa da mendekotasunak, gutxiagotasunak, zorigaitzak ematen dietela emakumeei singularitasuna; seguru asko, emakumearen autonomiak erraztasun ugari ere kenduko dizkie gizonari, arazo asko kentzearekin batera; seguru asko, sexu-abentura bizitzeko molde batzuk galdu egingo dira biharko munduan: baina horrek ez du esan nahi maitasuna, zoriona, poesia, ametsa baztertuko direnik. Gauden erne, gure irudimen faltaz geroa mortu bihurtu gabe; guretzat, abstrakzio bat baizik ez da geroa; gutako bakoitzak isilka deitoratzen du norbera izan zen haren absentzia; baina biharko gizadiak bere haragian eta bere askatasunean biziko du geroa: etorkizuna izango da orduko oraina, eta, gainera, gizadiak nahiago izango du halaxe; sexuen artean bestelako harreman haragizko eta afektiboak sortuko dira, guretzat ezin igarritzako: dagoeneko hasiak dira gizonen eta emakumeen artean adiskidantzak, lehiak, konplizitateak, kidetasunak, kastoak nahiz sexualak, aurreko mendeek ezin asmatu bezalakoak. Beste baieztapen batzuekin batera, ezer ez zait hain eztabaidagarria iruditzen nola esatea uniformetasunera, hots, asperdurara kondenatua dagoela mundu berria. Ez dut ikusten oraingo mundu hau asperdurarik gabea denik, ezta askatasunak uniformetasuna sortzen duenik ere sekula. Lehenik eta behin, beti izango dira zenbait desberdintasun gizonaren eta emakumearen artean; emakumearen erotismoak eta, beraz, mundu sexualak, molde singularrekoak direnez gero, sentsualtasun eta sentiberatasun singular bat emango diote beti: bere gorputzarekin, gizonen gorputzarekin eta haurrarekin dituen harremanak sekula ez dira izango gizonak bere gorputzarekin, emakumeen gorputzarekin eta haurrarekin dituen bezalakoak; «desberdintasunean berdintasuna» hainbeste aipatzen dutenek airtortu beharko didate izan daitekeela desberdintasunik berdintasunaren barrenean. Bestalde, instituzioek berek sortua da monotonia:

gazteak eta politikak direnez, haremeko emakume esklaboak beti berak dira sultanaren besoetan; gizonaren emeari arima emanaz, kristautasunak bekatuaren eta kondairaren gustua eman dio erotismoari; emakumeari singularitasun subiranoa itzultzeak, ordea, ez die kutsu patetikoa kenduko sexu-harremanei. Zentzugabea da esatea orgia, bizioa, estasia eta pasioa ezinezkoak lirатеkeela gizona eta emakumea konkretuki parekoak balira; sekula ez dira bukatuko haragiaren eta espirituaren arteko kontraesanak, istantaren eta denboraren artekoak, immanentziaren zorabioaren eta transzendentziaren deiaren artekoak, plazeraren absolutuaren eta ahanzturaren ezerezaren artekoak; sexualitatean, beti mamituko dira existentziaren tirabira, urradura, bozkarioa, porrota eta garaipena. Emakumea askatzea uko egitea da hura giltzapetzeari gizonarekin dituen harremanetan, baina ez da harreman horiek ukatzea; emakumeak, bere burua beretzat berresten badu, ez dio utziko gizonarentzat *ere* existitzeari: subjektu gisa elkar onarturik ere, bakoitza *beste* izango da aurrerantzean ere bestearentzat; haien harremanen erreziprozitateak ez ditu ezabatuko gizakiak bi kategoria bereizitan banatzeak dakartzan mirariak: desira, jabetza, amodioa, ametsa, abentura; hunkitzen gaituzten hitzek –eman, konkistatu, batu– zentzua izango dute hemendik aurrera ere; kontrara, gizadiaren erdiaren esklabotza eta harekin batera datorren zurikeriazko sistema guztia abolitzen direnean, gizadiaren ‘seksioak’ agerian utziko du bere egiazko esanahia, eta giza bikoteak bere zinezko moldeak aurkituko du.

«Gizonak gizonarekin duen harreman immediato, natural, ezinbestekoa hau da: *gizonak emakumearekin duena*», esan zuen Marxek.⁴ «Harreman horren nolakoaren argitan ikusten da gizonak zenbateraino jotzen duen bere burua *izaki generikotzat*, *gizontzat*; gizonak emakumearekin duen harremana zera da, gizakiak gizakiarekin duen harremanik naturalena. Hortaz, ikusten da gizonaren portaterra *naturala* zenbateraino bihurtu den *gizatiar*, edo *gizatiar* izatea zenbateraino bihurtu den haren izate *natural*, haren *giza naturala* zenbateraino bihurtu den haren *naturaleza*».

Ezin adieraz daiteke hobeto. Eman zaigun mundu honen barrunean, gizonari dagokio askatasunaren erreinua nagusiaraztea; erabateko garaipen hori lortzeko, besteak beste ezinbestekoa da gizonak eta emakumeek beren haurridetasuna berrestea inolako zalantzarik gabe, beren diferentziazio naturalen gainetik. ♣

Oharrak

- * In: Simone de Beauvoir (2019 [1949]): *Bigarren sexua II. Bizi izandako esperientzia*, Andoain eta Donostia, Jakin eta Elkar, 483-498. *Eskafandra* bilduma 6. Itzultzailea: Irene Arrarats Lizeaga.
1. *In vino veritas*. Eta hau ere bai: «Galanteria, funtsean, emakumeari dagokio, eta hark dudarik egin gabe onartzen du, zeren naturak arta ematen baitio ahulenari, izaki behartsuenari, ilusioa konpentsazioa baino garrantzizkoagoa iruditzen zaionari. Baina ilusio horixe izaten da haren galgarria [...] Izan ere, ez al da are burla handiagoa, oraindik ere, irudipen bati esker sentitzea miseriatik libratua, irudipen baten engainuan erortzea? [...] Emakumea ez dago, noski, guztiz abandonaturik, baina halaxe dago alde batetik, ezin baita inoiz libratu naturak kontsolagarri asmatu dion ilusiotik».
 2. Emakumeari zenbait lanbide gogorregi debekatzea ez da proiektu honen kontrako ezer; gizonak berak ere gero eta gehiago ahalegintzen dira lanbidera egokitzen; gaitasun fisiko eta intelektualek murriztu egiten dizkiete aukeratzeko posibilitateak; sexua edo kasta muga ez izatea, horixe eskatzen da.
 3. Ezagutzen dudan bederatzai urteko mutiko bat amarekin, izebarekin eta amonarekin bizi da –hirurak ere oso independenteak eta aktiboak–, eta aitona zahar bat ere haiekin bizi da, nahiko ezindua bera. Mutikoak izugarritzko ‘gutxiagotasun-konplexua’ du emakumeen aldera, nahiz eta amak gogotik egin horren kontra. Lizeoan, mespretxua die ikaskideei eta irakasleei, gizonezko koitadu batzuk direlakoan.
 4. *Œuvres philosophiques* [*Obra filosofikoak*], VI. liburukia. Marxek jarria da azpimarra.